

Martin Luther och visionen om det goda sexlivet

Martin Berntson, fil.dr i religionsvetenskap

På förmiddagen den 26 juni 1525 ägde en vigsel rum i staden Wittenberg i Tyskland. Vigseln var märklig av flera skäl. Bruden, vars namn var Katarina av Bora, hade så sent som två år tidigare varit nunna i klostret Nimbschen, sydöst om Leipzig. Under dramatiska former hade emellertid hon själv samt elva andra nunnor smugglats ut ur klostret, gömda i några tomma silltunnor. Det faktum att bruden var en förrymd nunna var dock inte det mest uppseendeväckande under denna vigsel. Brudgummen, som denna förmiddag förde Katarina av Bora genom stadens gator till stadskyrkans port där den kyrkliga välsignelsen skulle äga rum, hade också under en tid levt i kloster, men hade nu lagt av sin munkdräkt, och var därtill sedan drygt fem år bannlyst av såväl den helige Fadern i Rom som av den tysk-romerske kejsaren.

Brudgummen hette Martin Luther. Det kanske mest anmärkningsvärda med att han denna dag lät knyta hymens band var att han tills för bara några månader sedan ihärdigt deklarerat att han aldrig ämnade gifta sig. Medan ett flertal andra präster, munkar och ordensbröder sedan en tid öppet bröt celibatet och gifte sig, hade Luther – trots flera påtryckningar – markerat en påfallande ovilja att gå samma väg. En orsak därtill står troligen att finna i den socialt turbulenta situation han befann sig i vid denna tid. Några år tidigare (1521) har han ställts inför en riksdag i staden Worms i sydvästra Tyskland, där han blivit tillfrågad om han ämnade ta tillbaka de kätterska lärosatser han under några år förfäktat. Han skall då ha svarat att han endast tog tillbaka det som kunde motbevisas av Bibeln. Enligt en – troligen osann – tradition skall han ha avslutat sitt försvarstal med orden: ”Här står jag och kan intet annat”. Han fick tillåtelse att resa hem efter riksdagen (vilket han knappast själv hade räknat med), men blev

genom det så kallade ediktet i Worms förklarad bannlyst och laglös; vem som helst fick lov att ostraffad ta livet av honom eller stjäla hans egendom. Att dagligen stå inför hotet att se sin make brännas på bål som kättare var inget han ville utsätta en presumtiv hustru för. Att Martin Luther till slut ändå trädde in i det äktenskapliga ståndet hade både teologiska och sociala orsaker.

Då nunnorna i de tyska klostren i allt högre grad kom att lämna dessa (vare sig detta nu byggde på att klostren upplöstes eller på att nunnorna lämnade dem frivilligt) och kom att se en framtid an i världen utanför klostermurarna, uppstod ofrånkomligen sociala problem. Medan före detta munkar kunde finna nya professioner ute i världen, kanske som präster, lärare eller bönder, fanns i princip inga yrkesmöjligheter öppna för före detta nunnor. Nunnorna hade i sina kloster visserligen kunnat lära sig en del om skriftställande, sjukvård och sömnad, men dessa verksamheter tillhörde – i världen utanför klostermurarna – vid denna tid primärt den manliga sfären. De nunnor som gick ut ur klostren var således hänvisade till att antingen leva av släktingars eller myndigheters välvilja, eller också ingå äktenskap (det senare alternativet var inte alltid tilltalande; dels hade nunnorna i allmänhet avgivit löfte om kyskhets, dels hade flera av dem ofta redan passerat en ålder då de ansågs tilltalande på äktenskapsmarknaden). Sådan var situationen för Katarina av Bora och flera av hennes (före detta) medsystrar. Att hitta makar åt före detta nunnor i giftasvuxen ålder var vanligtvis inget större problem. Samtliga systrar, utom just Katarina, kom inom kort att förses med villiga äkta män. Katarina hade visserligen fått några anbud, men ingen av friarna föll henne i smaken. Den då tjugosexåriga Katarina kom istället att själv ge förslag på make. Valet föll på ingen mindre än Martin Luther, som då var en ungarl på fyrtiotvå år, som – enligt egen utsaga – inte hade bäddat sin säng på över ett år. De båda kände varandra sedan en längre tid. Luther hade bland annat varit delaktig i det misslyckade sökandet efter en äkta make till Katarina. Martin Luther kom att bejaka Katarinas erbjudande. Genom att ge sin hand till Katarina uppfyllnades två syften. För det första kunde han göra en god gärning och erbjuda den stackars Katarina äktenskaplig status. För det andra kunde han därigenom utgöra ett vittnesbörd för sin egen trosövertygelse. Det senare förhållandet tarvar sin förklaring.

I det medeltida västeuropeiska samhället hade kyskheten varit ett ideal. Även om vigseln under medeltiden var ett sakrament (vilket den inte kom att vara i de lutherska och reformerta länderna) ansågs äktenskapet i andligt avseende vara underlägset kyskheten. Att gå in kloster och där avlägga löften om kyskhet stod således högre än att ingå äktenskap och ge löfte om världslig kärlek. Luther hade själv levt i kyskhet under många år. Som broder inom augustinorden hade han inför Gud avgivit löfte om såväl kyskhet som lydnad och fattigdom. Efterhand kom emellertid dessa löften att bli alltmer betungande för honom. Det skulle dock dröja många år innan han kände sig mogen att helt ta avstånd från dem. Ännu år 1520, tre år efter att han författat sina berömda nittiofem teser mot avlaten, bar han sin munkdräkt. Tveksamheten till att bryta sina löften byggde på att de hade avgivits inför Gud, och därför enligt Luther inte borde kunna brytas hur som helst. Luther tycks ha funnit en lösning vid en läsning av Galaterbrevet (i Nya Testamentet), i vilket Paulus anklagade brevet mottagare för att ha genomfört omskärelse med ett "trälaktigt" sinne, och därmed begått ett brott mot Kristi nåd och Ande. Så var enligt Luther fallet även med klosterlöfterna. De hade enligt Luther avlagts i olydnad mot Gud och den evangeliska friheten. De som avgivit sådana löften hade därigenom begått ett brott mot Kristi nåd, varför det inte kunde anses mer än rätt att man befriades från dem.

Martin Luther kom sedermera att rikta särskilt mycket kritik mot kyskhetslöftet. Hans största kritik var att detta löfte var ogenomförbart och onaturligt. Enligt Luther var det sexuella begäret skapat av Gud och hade som syfte att underlätta fortplantningen för människan. Att plågas av sexuellt begär var enligt Luther således en naturlig skapelsegiven ordning. Det var därmed också en naturlig ordning att människan fick sina sexuella begär tillfredställda. Enligt Luther var människan därför skapad till äktenskap. Det var nämligen endast genom äktenskapet som hon kunde få utlopp för de begär hon skapats med. Därmed innebar äktenskapet för Luther ett moraliskt renare tillstånd än celibatet. Kyskhetslöftet var enligt Luther en "dårskap" eftersom man då man vid avläggandet av detta löfte lovade något som inte stod i ens makt.

Det bodde enligt Luther ett "vilddjur" i människans lemmar. Det var emellertid av vikt att detta "vilddjur" tämjdes. Detta tämjande skulle i sin

tur ske inom ramen för äktenskapet. Och detta fick inte gå till hur som helst. De äkta makarna kom i Luthers predikningar att åläggas att iaktta måttlighet. Det var av vikt att inte upphetsa varandra mer än vad som var nödvändigt för att genomföra ett samlag (och syftet med samlaget var alltså reproduktion). Risken fanns annars att de gjorde den äktenskapliga sängen till en "gödselhög" eller till en "svinstia". Denna hänvisning till djurriket och djurens sexliv återkommer vid flera tillfällen hos Luther och används då i allmänhet för att påvisa, hur det mänskliga samlivet *inte* skall se ut. Som socialhistorikern Susan Karant-Nunn har uppmärksammat blir djurriket på så vis en antites till en korrekta mänskliga existensen. Strävan blev därvid att medvetet försöka tämja sexualitetens "vilddjur" och föra in människan i en högre "civiliserad" tillvaro. Äktenskapet blev därmed en plats där man ständigt skapade en balans mellan djuriskt och mänskligt beteende. Det äktenskapliga sexlivet sågs som ett mikrokosmos för hela samhället. Ett allt för "djuriskt" sexliv kunde utgöra en fara för hela samhället. Av samma skäl uppmanades männen att inte inta samma ställning som djuren i den sexuella akten. Det kan också nämnas att Luther motsatte sig att kvinnan befann sig överst under den sexuella akten, eftersom detta för Luther symboliserade en omvänd social ordning.

Luther hade således knappast för avsikt att genomföra några större förändringar vad gällde den sociala ordningen i fråga om relationen mellan män och kvinnor. Vad gäller Luthers (och även andra reformatorers) kvinno-syn råder i övrigt skilda meningar. Som i så många andra frågor är Luther relativt komplex i detta avseende. Å ena sidan finns de forskare som anser att Martin Luther kan ses som en försvarare av kvinnans värdighet. Denna uppfattning har understötts bland annat med hänvisning till att Luther kritiserade Aristoteles uppfattning om att kvinnan skulle vara en "sämre man". Man har även framhållit att Luther riktade kritik mot den nedlåtande inställning till äktenskapet som han ansåg sig finna hos kyrkofäderna samt inom delar av den medeltida teologin. Å andra sidan har just denna höga värdering av äktenskapet av vissa kvinnohistoriker används som argument för den motsatta uppfattningen, nämligen att reformationen var mer till skada än gagn för 1500-talets kvinnor. En uppfattning har varit att kvinnan härvid blev idealiserad i egenskap av hustru och moder, samtidigt som reformatorerna motarbetade eller stängde de institutioner

som – med den tyska kvinnohistorikern Dagmar Lorenz ord – lät kvinnor föra ”en existens på egna villkor på ett mer eller mindre tillfredställande sätt”, i kloster och bordeller. Det kan emellertid diskuteras i vilken grad de kvinnor som tjänstgjorde vid kloster och bordeller verkligen förde en existens på ”egna villkor”; till syvende och sist styrdes deras tillvaro av en manlig hierarki och (i synnerhet vad gällde bordellerna) av manliga intressen. Som argument mot att Luther skulle kunna ses som en försvarare av kvinnans värdighet brukar också anföras hans yttrande i ett av sina bordsamtal, där han menade att kvinnan skapats med stora höfter i syfte att förmå henne att stanna kvar i hemmet och sitta på dem. Samtidigt kan detta yttrande jämföras med följande utsaga i samma bordsamtal.

När kvinnorna tar emot läran om evangelium, är de mycket starkare och mera brinnande i tron än männen. De håller sig till den fastare och mera uthålligt. Det ser man till exempel hos Anastasia, och Magdalena var ståndaktigare än Petrus.

Luthers syn på äktenskapet var tveklöst patriarkalisk. I detta avseende skilde han sig varken från sin samtid eller från de uppfattningar som varit normerande under medeltiden. Enligt Luther skulle mannen vara kvinnans huvud eftersom han skapades först. Hon skulle ge honom kärlek samt även ära och lydnad. Han skulle visserligen styra henne med mildhet, men likväl styra henne. Luther var dock knappast mer konservativ i dessa frågor än det samtida västeuropeiska samhället i övrigt. I senare tids forskning har därtill uppmärksamats att vi i ett avseende kan se hos Luther en avvikelse från medeltida patriarkala förhållanden. I den välsignelse som avslutade det medeltida vigselritualet framhölls kvinnosläktets (och därmed även brudens) negativa egenskaper, där vi kan skönja en befarad rädsla att kvinnans sexualitet inte skulle kunna hållas bunden. I det vigselritual Luther var med och utarbetade lyser passager av denna karaktär med sin frånvaro. Som antytts ovan var Luther inte mer oroad över kvinnans eventuella drifter än vad han var för mannens dito. Enligt Luther var både män och kvinnor skapade med en naturlig sexualdrift, och det var bådas ansvar att inom ramen för äktenskapet tygla denna drift på ett riktigt sätt.

Denna dubbelhet vad gäller kvinnosyn går även att skönja i fråga om vår kunskap rörande Martin Luthers och Katarinas eget äktenskap. Luther

kom av allt att döma att hysa ytterst varma känslor för sin hustru. I ett av sina bordssamtal kom han att hävda att han ”inte för Frankrike och Venedig tillsammans” skulle vilja lämna ifrån sig sin Katarina. Han uttryckte sig även på följande sätt:

Lugn och frid i äktenskapet är en gåva, som står kunskapen om evangeliet närmast. Man finner många kärleklösa äkta makar, som varken bryr sig om sina barn eller håller av varandra. De är inte längre människor. Att ha en trogen make, som du kan anförtro allt och få barn tillsammans med, det är den största nåden. Gud driver många in i äktenskapet utan deras egen vilja, och gör klokt i det. Käthe, du har en god man, som håller av dig. Du är en kejsarinna. Erkänn det och tacka Gud för det.

Han kom att kalla Katarina för omväxlande ”mein Käthe”, och ”mein Herr” (dvs. min ”Herre”). I det senare fallet menade han sig vara underlägsen sin hustru, och förklarade: ”Jag är Aron och hon är min Mose”. I samband med en meningsskiljaktighet makarna emellan yttrade Luther: ”Om jag kan tåla djävulens, syndens och samvetets vrede, kan jag också uthärda Käthe von Boras”. Katarina var också lärd nog att delta i de diskussioner maken förde vid matbordet med sina studenter. Samtidigt råder det ingen tvekan om att Katarina tillbringade mer tid i köket än vid nämnda matbord. Hon tycks med åren ha blivit mer eller mindre utarbetad av att passa upp såväl maken som hans många gäster och studenter, som tidvis bodde i hemmet, vilket utgjordes av ett gammalt kloster som kurfursten överlämnat till familjen. Det var inte ovanligt med mellan tjugo och fyrtio gäster vid middagsbordet. Därtill födde hon under äktenskapet med Martin Luther (som varade till hans död i februari 1546) sex barn, av vilka fyra överlevde föräldrarna.

Martin Luthers och Katarina av Boras välbesökta hem kom att utgöra en inspirationskälla för den evangelisk-lutherska kristenheten, både i samtiden och i senare tid. I det senare fallet kom reformatorns och hans hustrus hem att fungera som idealbild för de evangelisk-lutherska hemmen. En del av detta ideal utgörs, genom avfärdandet av celibatstanken, av tvåsamheten mellan man och kvinna såsom den grundläggande enheten i såväl kristenhet som samhälle.

Detta ideal har utmanats först i vår egen tid dels av insikten om att en samkönad tvåsamhet kan ses som normerande på samma villkor som den heterosexuella, dels genom celibatets återkomst i Sverige under efterkrigstiden. I det senare fallet har bland annat vissa systrar i de kloster och kommuniteter som bildats både inom och utanför Svenska kyrkan framhållit celibatets betydelse i en tid där sexualiteten överexponeras i såväl massmedia som i andra samhälliga sammanhang. Kanske kan celibatets återkomst utgöra en motvikt till den påtagliga exponeringen av sexualiteten vi så ofta möter i vår egen tid.

